

Resum executiu elaborat per Sheila González

De l'aula d'acollida a l'aula ordinària: processos d'escolarització de l'alumnat estranger

Autors de la recerca: Miquel Àngel Alegre, Ricard Benito, Sheila González (IGOP).

1. Introducció

Aquest projecte de recerca pot ser considerat com la tercera part de dues investigacions anteriors elaborades per membres de l'àrea d'educació de l'IGOP en el marc del Programa Entrecultures de la Fundació Jaume Bofill. El primer, "Els sistemes d'acollida als centres catalans de secundària", realitzat per Miquel Àngel Alegre durant el curs 2003-2004 tenia per objectiu realitzar una descripció de les característiques dels sistemes d'acollida que s'estaven desenvolupant a Catalunya en l'ensenyament secundari, aportant alhora certs elements de crítica i reflexió entorn aquestes pràctiques. La segona recerca, "Disposicions i experiències escolars de l'alumnat d'origen estranger. Visions des dels centres de secundària", realitzada per Miquel Àngel Alegre, Ricard Benito i Sheila González durant el curs 2005-2006, pretenia analitzar com els diferents processos que incorporen les polítiques d'acollida al centre són interpretats tant per part del professorat ordinari com pels alumnes d'origen estranger i llurs famílies.

L'abril de 2008 vam endegar el projecte "De l'aula d'acollida a l'aula ordinària: processos d'escolarització de l'alumnat d'origen estranger" amb la intenció d'aprofundir en el coneixement d'un dels mecanismes d'acollida que en els darrers anys s'ha configurat com el principal dispositiu d'atenció a l'alumnat d'origen estranger als centres de secundària: les aules d'acollida. Pretenem a partir d'aquest estudi conèixer amb major profunditat l'organització o organitzacions de les aules d'acollida a Catalunya, així com apropar-nos a les transicions (processos, dificultats, criteris...) de l'aula d'acollida cap a l'aula ordinària que experimenten els alumnes. L'objectiu global és obtenir una panoràmica de l'estat de la qüestió a Catalunya, així com detectar alguns dels punts forts i punts febles que es presenten durant el procés d'escolarització i normalització de l'alumnat d'origen immigrant a l'escola.

Els Instituts d'Educació Secundària (IES) són les primeres institucions catalanes amb què la major part dels joves immigrants acabats d'arribar tenen contacte, de forma que aquests esdevenen els espais d'entrada a la societat d'acollida. Una entrada centrada en tres elements. En primer lloc, l'aprenentatge de la llengua d'acollida, instrument essencial per al desenvolupament de l'alumne en el nou marc de referència. En segon terme, la formació segons els criteris amb què es regeix la societat d'acollida i, per tant, l'aprenentatge d'aquells valors o coneixements centrals per a aquesta societat. Finalment, l'establiment de xarxes relacionals, és a dir, la possibilitat d'entrar en contacte amb alumnat autòcton i formar part de xarxes interculturals, més complexes de crear fora del centre.

Són quatre els objectius principals a cobrir per aquest projecte de recerca:

a) Estat de la qüestió

Les aules d'acollida han experimentat un intens procés d'extensió en el territori català des del curs 2004-2005, emmarcades dins del Pla per a la Llengua i la Cohesió Social desenvolupat pel Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya. És un dels quatre objectius de la recerca descriure quina ha estat la seva evolució des dels Tallers d'Adaptació Escolar (TAE), descrits a la primera recerca que esmentàvem, fins a l'actualitat. Alhora és important contextualitzar les aules d'acollida en el marc del Pla per a la Llengua i la Cohesió Social, per tal de conèixer quin és el desenvolupament teòric que justifica la seva implementació, així com els mecanismes amb què es complementen. Finalment, per tal d'acabar de dibuixar l'estat de la qüestió, es presenten un conjunt de dades referents al nombre de centres educatius d'educació secundària amb aules d'acollida, percentatge de població atesa per aquest dispositiu, percentatge de població d'origen estranger existent als centres, etc.

b) Estructura organitzativa (tipologia)

Les aules d'acollida són un mecanisme amb uns objectius definits a priori i uns recursos atorgats des del Departament d'Educació en funció d'una sèrie de criteris. Ara bé, l'estructuració de l'aula d'acollida i la seva ubicació dins del centre, així com la relació amb altres mecanismes d'atenció a la diversitat o d'ensenyament ordinari, no són quelcom fix sinó que té marge per a l'adaptació a la varietat de situacions en què es produeix l'escolarització de l'alumnat d'origen estranger als centres de secundària. És, doncs, un segon objectiu d'aquesta recerca conèixer més a fons les estructures organitzatives a què responen les aules d'acollida de Catalunya, tot sintetitzant les diferents estructures en una possible tipologia.

c) Transicions de l'aula d'acollida a l'aula ordinària

Tal com estableix el Pla per a la Llengua i la Cohesió Social "aquesta estructura organitzativa permet tenir previstes una sèrie de mesures (...) que garanteixen l'aprenentatge intensiu de la llengua i la progressiva incorporació de l'alumnat a l'aula ordinària". És clar, doncs, que la finalitat última de les aules d'acollida és la normalització de l'itinerari escolar de l'alumne d'origen estranger per mitjà de la seva incorporació a l'aula ordinària.

És per això que el tercer objectiu d'aquest projecte versa sobre les transicions de l'aula d'acollida a l'aula ordinària, un camí que no és fàcil de recórrer ni per l'alumnat d'origen immigrant, ni pel tutor de l'aula d'acollida ni pel professorat de l'aula ordinària. Algunes de les condicions en què es produeixen aquestes transicions van ser abordades a la segona recerca esmentada, sempre des de la subjectivitat expressada pels propis alumnes. Aquest projecte pretén ara abordar els processos de transició de l'aula d'acollida a l'aula ordinària de forma objectiva, amb la voluntat de descobrir, a partir de conèixer trajectòries concretes, la materialització pràctica d'aquest dispositiu, evitant generalitzacions difícilment justificables en una recerca d'aquest tipus.

d) Trajectòries acadèmiques de l'alumnat estranger

Les dinàmiques d'escolarització, les estructures d'atenció a la diversitat, la conformació dels grups-classe, la presència en aquests de l'alumnat estranger... són elements que, més enllà de l'adquisició de la llengua d'acollida, pretenen accelerar l'aprenentatge de l'alumnat nouvingut. Aquest aprenentatge, tal i com està dissenyat el sistema educatiu català, s'expressa a través de les notes a cada avaluació i, més concretament, en les qualificacions a final de curs i la promoció o repetició de nivell. És per això que la present recerca pretén observar com el disseny de diferents estructures d'aules d'acollida i diversos ritmes de transició cap a l'aula ordinària influeixen en els resultats escolars dels alumnes incorporats a l'educació secundària obligatòria procedents d'altres contextos geogràfics.

2. Metodologia

L'objecte d'estudi d'aquesta recerca s'ha abordat a partir de dues lògiques metodològiques complementàries que permeten obtenir informació específica per a cadascun dels objectius fixats. En primer lloc, s'han realitzat entrevistes amb els responsables d'atenció a la diversitat de diversos Instituts d'Educació Secundària (IES), mentre que la segona fase del treball de camp s'ha centrat en l'anàlisi i interpretació dels expedients acadèmics dels alumnes estrangers que han estat escolaritzats a les aules d'acollida dels centres de la mostra.

Prèviament a la incursió en el treball de camp es va dur a terme una primera fase de recopilació de documents per tal de contextualitzar aquesta estratègia d'atenció a l'alumnat nouvingut en el marc normatiu català. Aquesta anàlisi s'ha centrat principalment en la documentació elaborada pel Departament d'Educació sobre les aules d'acollida, així com altres textos de caràcter intern (com poden ser les directrius enviades als centres educatius per a una bona organització).

2.1 Mostra de centres

La primera fase del treball de camp ha tingut com a objectiu central aproximar-nos a les diferents materialitzacions del concepte genèric d'"aula d'acollida" existents als centres de secundària catalans, així com als diferents criteris que estructuraven la transició de l'aula d'acollida a l'aula ordinària. A partir del contacte amb la Subdirecció General de Llengua i Cohesió Social (LIC), els Assessors LIC dels diferents Serveis Territorials d'Educació van elaborar un llistat d'onze IES, un per Servei Territorial, a excepció de Barcelona Ciutat i Barcelona Comarques, amb dos IES per a cadascun.

2.2 Entrevistes

En cada centre de la mostra vam entrevistar d'una banda, el tutor o tutors de l'aula d'acollida i, per l'altra, el coordinador pedagògic de l'ESO. Volíem així, obtenir dos punts de vista diferenciats: l'opinió del professor o professors més directament implicats en l'atenció a l'alumnat nouvingut i encarregats del funcionament de l'aula d'acollida i la visió d'un responsable del centre, una visió més global i sovint més allunyada del tracte directe amb l'alumnat estranger. Vam procurar sempre que aquestes entrevistes es realitzessin de forma separada per tal d'evitar així el biaix en alguna de les opinions i, alhora, poder detectar contradiccions o punts, com a mínim, discrepants en un tema tan sensible com el que ens ocupa.

Les entrevistes es van realitzar seguint la tècnica d'entrevista semiestructurada, establint preguntes entorn dels següents apartats: a) organització de les aules d'acollida, b) atenció a l'alumnat i c) transició de l'aula d'acollida a l'aula ordinària.

La primera fase del treball de camp ens va permetre obtenir informació referent a l'organització de les aules d'acollida en aquests onze centres. A partir d'aquesta informació, hem elaborat una tipologia d'aules d'acollida, integrada per tres models.

2.3 Buidatge d'expedients

La segona fase del treball de camp parteix de la tipologia esmentada, amb l'objectiu d'aprofundir en el coneixement sobre les trajectòries acadèmiques de l'alumnat estranger escolaritzat en els diferents tipus de centres, així com en el paper desenvolupat per cada organització d'aula d'acollida sobre el mateix.

Aquesta fase del treball de camp més intensiva s'ha realitzat a quatre centres. En tots quatre hem accedit als expedients acadèmics dels alumnes estrangers que havien estat o estaven escolaritzats en els centres educatius visitats i que havien assistit o assistien a l'aula d'acollida.

Un total de 200 expedients configuren la mostra d'alumnes estrangers a què hem tingut accés. Ara bé, la informació relativa al desenvolupament acadèmic dels estudiants als seus centres no és recollida de forma uniforme ni sistemàtica a tots els centres, motiu pel qual no hem aconseguit una informació homogènia per als 200 alumnes.

Tot i que el propòsit inicial era conèixer els elements que influeixen en el rendiment acadèmic de l'alumnat estranger, centrant-nos especialment en l'efecte de l'assistència a l'aula d'acollida i la seva progressiva incorporació a l'aula ordinària, aquest objectiu ha estat difícil d'assolir per diverses raons. D'una banda, la informació referent a les trajectòries acadèmiques de l'alumnat estranger és incompleta en alguns dels centres analitzats, impossibilitant així l'anàlisi en profunditat per a cada centre i, consegüentment, la

comparació entre ells. De l'altra, la informació recollida pels centres -i a la qual, per tant, hem tingut accés- no permet abordar el conjunt de qüestions que -intuïm- influeixen en el rendiment acadèmic de l'alumnat estranger . Per tot plegat, ens aproximarem a les trajectòries acadèmiques de l'alumnat estranger mirant de detectar aquells elements que estan relacionats amb el model organitzatiu de l'aula d'acollida, però sempre tenint present que atenent als buits que presenten aquestes dades cal ser cautelosos alhora d'establir relacions causals clares. Ens plantejem doncs l'anàlisi d'aquestes dades com una aproximació exploratòria a la realitat específica d'alguns centres.

3. Resultats

El punt central d'aquesta recerca ha estat l'aproximació a les diverses formes organitzatives desenvolupades en els instituts d'educació secundària amb l'objectiu d'atendre l'escolarització de l'alumnat nouvingut. A través de l'elaboració d'una tipologia hem volgut ordenar tot un seguit de variables que diferenciïn l'atenció a la diversitat en els diferents IES i que, alhora, poden influir en les trajectòries acadèmiques de l'alumnat estranger escolaritzat a l'educació secundària obligatòria. No ha estat objecte d'aquesta investigació descriure fidelment els diferents casos analitzats sinó construir, a partir d'ells, unes categories que ens permetin apropar-nos a l'objecte d'estudi per tal de fer visibles els seus punts forts i punts febles.

3.1 Models organitzatius

La primera qüestió a la qual han de fer front els IES amb aula d'acollida és l'encaix d'aquesta en l'estructura global del centre. D'aquí deriven les diferents formes en què l'aula d'acollida s'integra en l'IES i, principalment, com aquesta es coordina amb l'assistència de l'alumne a l'aula ordinària. H

em observat que alguns centres opten per organitzar els horaris d'acollida de forma independent als horaris del grup-classe de referència (model A), organització que facilita la conformació de grups homogenis en l'aula d'acollida (sigui per edat, per cursos o per coneixements lingüístics) però que, alhora, impossibilita l'adaptació a les assignatures impartides a l'aula ordinària (de forma que no es pot garantir que l'alumne assisteixi a aquelles assignatures que pot seguir sense dificultat).

En canvi, altres IES (model B) confeccionen -en el marc de les seves possibilitats- els horaris de l'aula d'acollida de cada alumne de forma coordinada amb l'horari que aquest té en l'aula ordinària, potenciant així la seva presència en les assignatures on no té dificultats importants i separant-lo del grup ordinari per assistir a l'aula d'acollida només en aquelles matèries on té majors problemes. Aquesta estratègia planteja una major complexitat en el treball dins de l'aula d'acollida, atesa la varietat de combinacions horàries que requereix i la dificultat per a crear grups estables dins del dispositiu d'atenció a la diversitat.

Un últim model (model C) planteja la creació d'un grup-classe integrat majoritàriament per alumnat estranger, amb una reduïda presència d'alumnat autòcton. Aquesta estratègia organitzativa allibera la resta de grups classe de l'assistència d'alumnat nouvingut, ja que aquest es concentra en un únic grup; i facilita la coordinació amb l'aula d'acollida, atès que aquesta només ha de relacionar-se amb una única aula ordinària. Ara bé, aquesta organització corre el risc d'equiparar tot el grup-classe a una aula d'acollida i que tots els alumnes que l'integren siguin considerats alumnes amb necessitats educatives específiques, no només a l'inici de la seva estada en el centre sinó al llarg de tota l'escolarització.

Les agrupacions d'alumnes a l'aula d'acollida estan, com acabem d'observar, intrínsecament lligades a la coordinació (o descoordinació) entre les dues aules on l'alumnat estranger desenvolupa la seva escolarització. Aquestes agrupacions, basades en diversos criteris, determinen alhora el funcionament intern de l'aula d'acollida, atès que les dinàmiques o estratègies pedagògiques aplicades depenen del perfil i nombre d'alumnes que hi coincideixen. Hem observat els avantatges i inconvenients derivats de cadascun dels criteris que structuren els grups d'acollida. En primer lloc, les aules organitzades en base a nivells de llengua catalana permeten un avenç grupal en l'aprenentatge lingüístic i el desenvolupament d'estratègies adaptades al nivell compartit de llengua, evitant les repeticions de continguts a causa de la incorporació al grup d'un nou alumne amb menors coneixements. Els principals inconvenients, però, d'aquesta agrupació són, d'una banda, la dificultat per adaptar els aprenentatges lingüístics als currículums dels diferents cursos o grups-classe als quals pertanyen els alumnes i, de l'altra, la diferència d'edat (i per tant de madureses i interessos) de cada alumne. Aquests dos inconvenients desapareixen en els casos en què les aules d'acollida s'organitzen seguint els criteris de l'edat o del nivell educatiu però és aleshores on la diferència de nivells lingüístics en una mateixa aula pot comportar l'avorriment dels de major nivell i la incomoditat d'aquells alumnes estranger amb majors dificultats.

Altres variables com el professorat que intervé en l'aula d'acollida, els mecanismes d'avaluació, els vincles de relació amb les famílies o les matèries impartides acaben de donar forma a les estructures d'atenció a la diversitat que han estat creades als instituts catalans d'educació secundària per a donar resposta a l'arribada d'alumnat procedent d'altres països.

3.2 Les transicions de l'aula d'acollida a l'aula ordinària

Més enllà del disseny de l'estructura d'acollida hem centrat la nostra atenció en els processos d'escolarització seguits per l'alumnat estranger, concretament en les transicions de l'aula d'acollida a l'aula ordinària experimentades per aquests. Tenint present que l'itinerari escolar passa per la incorporació de l'alumne a l'aula ordinària i que els mecanismes d'atenció a la diversitat són dissenyats per a facilitar aquesta incorporació, es tracta d'un punt central l'anàlisi dels processos a través dels quals l'alumnat estranger es desvincula de

l'aula d'acollida per a romandre la major part de jornada lectiva amb el seu grup-classe de referència. Són diverses les variables que hi influeixen.

En primer lloc la prioritització de l'assistència a una de les dues aules determinarà la brevetat o extensió d'aquest procés de transició. De forma genèrica, els centres poden optar per prioritzar l'aprenentatge lingüístic a l'aula d'acollida (assignant un nombre elevat d'hores a aquest dispositiu) o el seguiment de l'itinerari acadèmic normalitzat (incrementant la presència de l'alumne a l'aula ordinària). Totes dues opcions presenten pros i contres i requereixen d'una avaluació inicial de les capacitats de l'alumne per tal que la presència en cadascuna de les aules s'ajusti al desenvolupament acadèmic del mateix.

Però, un cop iniciada l'escolarització tant a l'aula d'acollida com a l'aula ordinària, l'atenció a la diversitat aborda una nova qüestió: els ritmes de transició al grup-classe ordinari. Diferents criteris i diferents formes de presa de decisions influeixen en aquest procés. El requeriment d'uns elevats coneixements lingüístics o l'èmfasi en capacitats instrumentals condueixen a diferents transicions. D'igual forma, si la decisió sobre l'abandonament de l'aula d'acollida recau sobre el tutor d'acollida o sobre l'equip docent es detecten diferències en els ritmes de pas a l'aula ordinària.

Cal tenir present que la incorporació de l'alumnat estranger als instituts d'educació secundària i, més concretament, a les aules ordinàries, requereix d'un gran esforç i de la superació de multitud de reptes procedimentals com és disposar de proves d'avaluació continuada adequades a cada assignatura o nivell educatiu, acordar amb tots els departaments els continguts mínims requerits per a l'assistència a l'aula ordinària en cada matèria, trobar una organització del centre que permeti l'adaptació a la diversitat d'alumnes i de necessitats educatives específiques, encaixar l'assistència a l'aula d'acollida i l'aula ordinària de cada alumne... tot plegat essent sensibles a les formes com els diferents col·lectius s'apropien dels valors instrumentals i expressius de cadascun d'aquests espais, és a dir, intentant adaptar els processos de transició no només a les capacitats acadèmiques de cada alumne sinó també a elements més subjectius que incideixen en la integració de l'alumne al centre.

Es tracta tot plegat d'opcions existents actualment en el marc de l'escolarització de l'alumnat nouvingut que, com hem observat, no es configuren com a úniques sinó que presenten tot un ventall d'efectes positius i efectes no desitjats que han de ser tinguts en consideració per al disseny de l'atenció a la diversitat en cada centre educatiu.

3.3 Aula d'acollida i trajectòries acadèmiques

Per a aquest punt, aquesta recerca pren com a objecte d'estudi dos grups poblacionals. D'una banda, tractem tots els alumnes que han estat matriculats al centre i que han passat per

l'aula d'acollida, independentment de si hi continuen escolaritzats o si l'han abandonat, per tal d'observar les seves transicions a l'aula ordinària. De l'altra, ens centrem en aquells alumnes que han estat escolaritzats al centre però que ja no es troben cursant l'educació obligatòria en el mateix, per tal d'abordar qüestions relacionades amb l'abandonament del centre (finalització dels estudis, acreditació, etc.).

Aquests dos grups d'alumnes són analitzats en base a diferents variables explicatives com l'àrea geogràfica de procedència, el curs d'arribada, l'edat d'arribada, els anys d'escolarització en el centre, l'edat de finalització dels estudis i el moment del curs en què s'incorporen al centre, amb l'objectiu d'establir algunes possibles pautes explicatives. És possible, però, que en el comentari de les dades s'observin alumnes que són comptabilitzats en una variable però que desapareixen en el comentari d'una segona, degut a la manca d'informació respecte a aquesta.

És necessari recalcar novament que aquest estudi no pretén establir línies casuístiques generalitzables i exportables a les realitats d'altres centres educatius. Si bé és cert que hi ha elements que ens permeten reflexionar sobre l'efecte d'algunes variables sobre el rendiment escolar de l'alumnat estranger, el limitat nombre de casos que configuren la mostra (dos-cents expedients) i l'existència de diverses variables no controlables en aquesta recerca (capital instructiu familiar, escolarització en origen, etc.) ens obliguen a ser prudents amb les interpretacions que mostrem a continuació. A més a més, cal destacar la dificultat analítica derivada de l'estandardització en la recollida de dades recollides en els expedients acadèmics.

Les reflexions finals d'aquesta recerca, tot inspirant-se en l'ampli ventall d'aspectes comentats anteriorment, pretenen abordar els punts forts i punts febles dels tres eixos que considerem centrals en el disseny dels processos d'incorporació de l'alumnat estranger a l'aula ordinària: la confecció dels horaris d'acollida i la coordinació amb els de l'aula ordinària, les agrupacions d'alumnes en el dispositiu d'atenció a la diversitat i, finalment, les transicions a l'aula ordinària.

A partir del comentari de cadascun d'aquests tres eixos, aquesta recerca planteja algunes reflexions sobre les potencialitats però també sobre els efectes no desitjats que deriven o poden derivar dels diferents criteris que fonamenten el disseny de diverses estratègies

organitzatives i/o pedagògiques en l'escolarització de l'alumnat d'origen estranger en els Instituts d'Educació Secundària de Catalunya.